

o Wolkerovi bylo opakovaně poukazováno na jeho prostotu, ta podle nás ale není s mesiášstvím v rozporu, např. v první básni *Hosta do domu* (Pokora) sice čteme, že mluvčí se stane *nejmenším na celém světě*, ale zároveň se o něj opírá nebe...

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).

Při vzniku článku byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

Literatura

Český ekumenický překlad. [online] Dostupné z <www.biblenet.cz>.

DANEŠ, F. *Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Academia, 1985.

HRBÁČEK, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994.

KOBLÍŽEK, T. *Interpretační sémantika. Úvod do textové teorie Françoise Rastiera*. Praha: FFUK, 2015.

MUKAŘOVSKÝ, J. Genetika smyslu v Máchově poezii. *Studie II*. Brno, Host, 2007, s. 305–375.

PEŠAT, Z. Apollinairovo Pásmo a dvě fáze české polytematické poezie. In *Dialogy s poezií*. Praha:

Československý spisovatel, 1985, s. 137–154.

POHORSKÝ, M. Pásmo. In *Poetika české meziválečné literatury (proměny žánrů)*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 56–79.

SEDMIDUBSKÝ, M. Vytváření idyly v české avantgardě. Jiří Wolker: Svatý Kopeček. *Česká literatura*, 43, 1995, s. 192–214.

WOLKER, J. *Básně*. Praha/Brno: ÚČL AV ČR/Host, 2021.

Oslovuje Švejk dnešní mladé (ne)čtenáře?

Helena Chýlová, FPE ZČU v Plzni

chylova@kej.zcu.cz

Klíčová slova: Švejk jako ikona a reprezentant národního stereotypu, čtenářství maturantů a budoucích bohemistů, citáty ze Švejka, archaismy v jazyce románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za první světové války*, švejkování

Key words: Švejk as an icon and the representative of national stereotype, reading habits of school-leaving exam candidates and future bohemists, archaisms in the novel *Osudy dobrého vojáka Švejka*, acting as Švejk (the so-called švejkování)

Is Švejk of Any Interest for Today's Young (Non-)Readers?

We analyse the status of Hašek's novel's character Švejk within the school-leaving exam reading and reading of university students of Czech studies. In our analysis we apply both linguistic and literary views. We try to find out how Švejk is understood as a representative of Czech national stereotype and if what is beyond Švejk is also understood.

Postava Švejka představuje nejen v českém kontextu mnohovrstevnatý fenomén, který i v současnosti žije vlastním svérázným životem s rozsáhlým přesahem. Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921)¹ jsou dosud nejprekládanější

¹ V roce 1921 vyšel první díl, další následovaly v letech 1922 a 1923.

českou knihou, dočkaly se překladů do téměř šedesáti jazyků a milionu výtisků. V češtině vyšel román naposledy v roce 2023.² Zároveň můžeme dané Haškovo dílo z mnoha pohledů označit za jednu z nejkontroverznější reflektovaných knih české literatury, která i po více než sto letech od prvního vydání stále nachází své čtenáře, zajímá a provokuje je. Rok 2023 jako stý rok od Haškova úmrtí, tedy jubilejní rok Jaroslava Haška, přinesl novou vlnu zájmu o autora i jeho dílo³.

Pro rodilé Čechy je literární postava Švejka hlavně reprezentantem hospodského prostředí a humoru, odlišný pohled ale přináší vnímání této postavy v zahraničí. Švejk se postupně osamostatnil, stal se hlavně v zahraničí ikonou, je zjednodušeně vnímán jako reprezentant české národní povahy a českého národního stereotypu. Obvykle se tak musí každý učitel českého jazyka a literatury i učitel češtiny jako cizího jazyka se Švejkem vyrovnávat a musí k této literární postavě zaujmout své stanovisko. Někteří z nás se za takového reprezentanta národa stydí, jiní se usmívají a většina trpělivě objasňuje kontext vzniku díla, vysvětluje souvislosti a haškovskou mnohovýznamovost a mystifikační dovednost. A nemůžeme opominout ani fakt, že Švejka cizinci nejčastěji neznají z románu, ale připomíná jim jej hospoda, socha, suvenýr či jiný artefakt. Švejk dokonce pronikl na oblohu, je po něm pojmenován asteroid 7896⁴.

Cílem našeho příspěvku není sledovat existující množství literárních i neliterárních švejkovských a švejkologických interpretací, ale chceme soustředit naši pozornost na to, zda dílo oslovuje v dnešní době mladé čtenáře, na to, které didaktické aspekty jsou s Haškovým románem v současnosti spojeny, a také na to, jak reflektuje postavu Švejka generace dnešních maturantů a budoucích bohemistů a jak tito vybraní studenti rozumějí jazyku díla.

Nejen z didaktického pohledu je obtížné Haškův román i postavu Švejka jednoznačně začlenit. Oboje se vzpírá školskému zaškátulkování a zároveň vzbuzuje celou řadu otázek. Je Švejk génius, nebo blb? Je mazaný, je symbolem toho, kdo vše přežije, nebo je to blb dělající vše doslovně podle příkazu? Je to jen postava schopná vytvářet gagy? Je to solitér, nebo zapadá do jisté literární linie? Je to vzorný voják, inteligentní potměšilec, nebo debil? Jaká je proměna Švejkova literárního hodnocení? Je to vůbec literární postava, kterou je možno charakterizovat? Jedná se o román expresionistický, satirický, protiválečný, humoristický? Jde pouze o prvoplánový narativ, nebo má román hluboký podtext? Zrcadlí se ve Švejkovi opravdu česká malost, český nezájem o „velké dějiny“, nebo román chytře odkrývá hloubku skrytou za lidovým vyprávěčstvím? Proč jej literární kritici vývojově označují zároveň jako vulgární brak i jako geniální dílo? Jaká je cesta románu hodnoceného jinak čtenáři a jinak kritikou do maturitního kánonu? Tyto a další otázky najdeme i v odborných publikacích věnovaných haškovskému a švejkovskému tématu (viz Blažiček, 1991; Richterová, 1991; Vörös, 2017).

² Např. [online] Dostupné z <<https://www.kudyznudy.cz/aktuality/100-let-svejka-z-ulice-na-bojisti-a-hospody-u-kali>>. Máme na mysli 44. vydání knihy, v nakladatelství Odeon, Praha, 2023.

³ Jak dokládá např. i příspěvek V. Novotného *Osudy vnuka dobrého vojáka Švejka v ČJL*, 74, 2023–2024, s. 239–243.

⁴ V daném kontextu je třeba připomenout, že mezinárodní konferenci o Haškovi a Švejkovi uspořádalo zahraniční pracoviště, Jagellonská univerzita v Krakově pod názvem *Hašek. Švejk. Švejkoviny* v roce 2023. Viz zde s. 43.

K odpovědím na tyto otázky je nutná znalost Haškova románu, odpovědi se obtížně vyvozují jen ze stručných, i když jistě promyšleně vybraných čítankových ukázek a výkladu učitele. Zároveň se ukazuje, že již při zařazení ukázkových textů do středoškolských čítanek, ke kterým došlo poprvé až v padesátých letech minulého století⁵, tedy více než třicet let po vydání románu, je objem vysvětlivek – jazykových, věcných i kontextových – téměř tak velký jako ukázka z díla. I tento fakt svědčí o obtížnosti uchopení textu ve výuce českého jazyka a literatury. V rozhovorech přibližně s dvaceti středoškolskými učiteli převažuje závěr, že téměř všichni považují Haškova Švejka za samozřejmou součást maturitního kánonu a zároveň jsou překvapeni, že si studenti toto dílo nevybírají jako součást individuální maturitní četby. Učitelé považují román za zdroj citací a známých hlášek a pokládají jejich znalost, byť v omezené míře ve srovnání se znalostí vlastní, u svých studentů za samozřejmou.

Další problematický aspekt Haškova románu může pro studenty představovat jazyková stránka díla⁶. Jednak z hlediska vícejazyčnosti (čeština, němčina, ruština, maďarština) užívané hlavně v dialogických promluvách, které tak mohou zůstat částečně nesrozumitelné, a jednak díky velkému množství vulgarismů souvisejících s dobou hospodskou kulturou a válečným prostředím. V současnosti můžeme doložit ústup znalosti němčiny a samozřejmě ruštiny⁷ a k neporozumění přispívá také dobový vojenský sociolekt.

Omezení při výběru úryvků pro střední školu s ohledem na jazyk a také určitou nejistotu v práci s jazykem Švejka dokládá kromě úkolů k čítankovým textům, v nichž se jazykové úkoly soustřeďují jen na jednoduché vysvětlení poměrně známých pojmů, např. také *ČT edu*. To z hlediska literárního nabízí středoškolským učitelům kolem 17 inspirativních videí⁸ o J. Haškovi a jeho díle včetně videa s názvem *V hlavní roli maturita – Švejk* z produkce městských divadel pražských. Toto video doplňuje jeden pracovní list určený maturantům obsahující práci s jazykem románu pouze ve dvou úkolech: v obecně koncipovaném úkolu číslo 3: „Charakterizujte jazykové prostředky užitě v *Osudech dobrého vojáka Švejka*.“ A v úkolu číslo 6 se zadáním: „Vysvětlíte smysl následujících sousloví převzatých z románu: *superarbitrován pro blbost* a *sloužit do roztrhání těla*.“ Takto pojatou práci s jazykem literárního díla není možné podle našeho názoru považovat za dostačující.

⁵ Viz ŠLAJER, J.; ZACHÝSTAL, J. *Čítanka pro IV. třídu středních škol*. Praha: SPN, 1952; HÖNIG, O.; HYKEŠ, P.; PÁLENÍČEK, L.; PECH, V.; ŠEBÁNKOVÁ, V. *Čítanka pro vyšší ročníky čtyřletých a tříletých odborných škol*. Praha: SPN, 1953; PETRMICHL, J. *Čítanka pro jedenáctý postupný ročník všeobecné vzdělávacích škol*. Praha: SPN, 1955.

⁶ Jazykem Haškova románu se zabývali např. F. Daneš (1954), z poslední doby V. Schmiedtová (2015) v příspěvku Rozbor jazyka Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. [online] Dostupné z <https://www.researchgate.net/publication/301820689_Rozbor_jazyka_Haskova_romanu_Osudy_dobrego_vojaka_Svejka_za_svetove_valky> V. Schmiedtová pomocí kvantitativních metod dokládá, že Hašek užívá dobový mluvený jazyk bez nadměrného množství vulgarismů. V roce 2024 na konferenci ve Vratislavi analyzoval jazyk Haškova Švejka polský slavista Dariusz Tkaczewski.

⁷ Ve výuce vysokoškolských studentů se setkávám běžně s tím, že studenti nerozumějí germanismům užívaným v obecné češtině a sami je neužívají; ruštině nerozumějí vůbec.

⁸ [online] Dostupné z <<https://edu.ceskatelevize.cz/hledani?q=ha%C5%A1ek&tab=video>>.

Podíváme-li se na to, jak dlouho po vydání Haškova díla a v jakém významu zachycují jméno hlavního hrdiny a slova od něj slovtvorně utvářená výkladové slovníky češtiny, zjistíme, že *PSJČ* lexém **Švej**k jako samostatné heslo neuvádí. Vyskytuje se pouze v lístkovém katalogu v následujícím dokladu z roku 1946: „švej*k*, -m.“ „/Železniční zaměstnanci nejsou spokojeni, že se jim dávají hotové uniformy, které často špatně padnou. Chtěli by raději látky, /takže by si dali ušít uniformy podle své míry a byli by bezvadně obléknuti. Takto vypadají mnozí jako švejkové (RP, 1946, 55)“. V *SSJČ* můžeme poprvé sledovat rozrůznění významu lexémů: „švej*k*, -a m. hrdina Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*; švej*k* – člověk, který se s předstíranou naivitou a horlivostí podrobuje oficiálním autoritám, ale jen formálně a často se zesměšňujícím záměrem; ob. (v užším smyslu) šprýmař 1; (mazaný) ule*v*ák: dělat švejka (Frýd); – švej*k* první třídy, jak přišel do hospody, bylo haló (Hořeš); – švejkové, ule*v*áci (výjimečně) dřou (Bran.). Stejně informace nalézáme i v *SSČ* (2010): „Švej*k* = hrdina Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*; s malým počátečním písmenem v přeneseném smyslu: švej*k* = horlivý člověk, mazaný ule*v*ák“.

Klíčovým slovem, kterým Haškův román obohatil češtinu, je sloveso **švejkovat**. Poprvé je tento lexém doložen v *PSJČ* jako synonymum u hypotetického slovesa *švejkařiti* s dokladem z roku 1936: „* **švejkařiti** ned. *počínati si jako Švej*k*, švejkovati*. Nebyli bychom snad zjevně revoltovali, ale jistě „švejkařili“ (Mor.).“ Formu heslového slova dokládá publikovaný textový lístek, z něhož bylo heslo vytvořeno: „švejkařiti ned. Za rok ovšem, když jsme se ve válce naučili chodit, byla by mobilizace nedopadla tak skvěle. Nebyli bychom tak zjevně revoltovali, ale zcela jistě „švejkařili“. Morávek, 1936, Špat. voj.“ Jako samostatné heslo uvádí sloveso *švejkovat* až *SSJČ* s odkazem na dřívější slovník: „švejkovat (*švejkařit, 3. mn. -í, Mor.) ned. ob. *počínat si jako Švej*k*, švej*k*: švejkování je nejprve osobní obrana proti šílenství imperialismu (Fuč.); (vojáci) ze vzteku budou š[vejkovat]. (J. Mareš) ule*v*at se ○ předp. za- si.“ V *SSČ* (2010) je uvedeno heslo „švejkovat ned. hovor. *počínat si jako švej*k*““. Můžeme si povšimnout, že všechny slovníkové definice vymezují význam slovesa široce s oporou o literární zázemí, s významem *ule*v*at se* ji spojuje explicitně pouze jeden příklad v *SSJČ*.**

PSJČ dokládá v samostatném hesle ještě adjektivum a adverbium **švejkovský** a **švejkovsky**. „švejkovský adj. *připomínající Švejka*. Žvaní a odmlouvají čistě švejkovským způsobem. Več. Čes. sl. Opakoval ve svém vývoji všechny románové proudy evropské od naturalismu až k langerovskému perifernímu genu se švejkovskými náznaky. Götz.“ „švejkovsky – adv. k švejkovský. Mluví tak trochu švejkovsky. J. Wen. [Nacismus] nutil často bojovat nikoliv přímo, nýbrž úskokem, nikoliv vojácky, nýbrž švejkovsky. Svob. nov. Ctností bylo umět se chovat švejkovsky na pracovním úřadě. Svob. nov.“ Stejně je tomu i v *SSJČ*: „*týkající se Švejka, připomínající ho; příznačný pro švejka*: švejkovský typ; národ se švejkovskou tradicí (Pujm.); švejkovský poměr k práci (Tvorbá); švejkovský kousek; přísl. švejkovsky: švejkovsky se postavil do pozoru (E. F. Bur.); válka není pro lidi, filosofuje švejkovsky (Fuč.).“ Stejně odvozeniny dokládá i *SSČ*.

Nahlédneme-li do Českého národního korpusu, zjistíme v Syn 2015+oral-v1, že slovo **Švej*k***⁹ je doloženo nejvíce v publicistice, naopak minimálně se vyskytuje

⁹ Doklady uvádějí pouze Švej*k* s velkým písmenem.

v mluveném jazyce¹⁰. Sloveso **švejkovat** pak v minimálním výskytu dokládá oborová literatura a publicistika, v korpusu není ale uveden doklad kolokace. K tomu, že klíčová slova z románu pronikala do slovníků pomaleji, mohl podle našeho názoru přispět i dobový purismus namířený proti germanismům v období vzniku díla a prosazování spisovné češtiny do dalších funkcí oficiálního jazyka „československého“ po vzniku samostatného Československa. Do těchto relací jazyk díla vůbec nazapadal.

Výše uvedené jsme se rozhodli doplnit **dotazníkovou sondou** věnovanou reflexi díla *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, které se zúčastnilo v říjnu 2023 sto šedesát respondentů. Osmdesát studentů maturitního ročníku Gymnázia Ludřka Píka v Plzni a osmdesát studentů-bohemistů Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, konkrétně se jednalo o studenty 2. a 3. ročníku bakalářského studijního programu český jazyk se zaměřením na vzdělávání. Provedli jsme kvalitativní analýzu, výběrově doplněnou údaji kvantitativními. Dotazník obsahoval dvě části: 1. informace o díle z pohledu tradice i současnosti, rozdělené do dvanácti otevřených otázek, a 2. zjišťování znalosti významu klíčových slov. Odpovědi uvádíme vždy pro každou skupinu studentů samostatně, citace jsou vyznačené kurzivou.

První otázka byla zásadní: **Knihu jsem četl(a) / nečetl(a)**. Odpovědi překvapivě zejména pro středoškolské učitele, které jsme s výsledky seznámili: ani ze středoškoláků, ani z vysokoškoláků knihu nečetl nikdo. Na tomto místě by bylo možné s naší sondou skončit, neboť je patrné, že studenti nevycházejí ve svých odpovědích z vlastní čtenářské zkušenosti, ale že budou v dotazníku odpovídat podle svých školních znalostí. Naše zjištění potvrzuje v několika rozhovorech např. také Pavel Janoušek: „Švejk je také pevnou součástí české kultury. A to i přesto, že – jak jsem si již mnohokrát ověřil na studentech – patří mezi ty literární postavy, o nichž si každý myslí, že je dobře zná, aniž by si příslušnou prózu přečetl.“¹¹ Z odpovědi vyplývá, že Švejk je pro generaci dnešních mladých (ne)čtenářů mýtem. Jedná se o román dobově odtaziť, jazykově obtížný a nejen naši respondenti jej znají hlavně z filmu.

Další dotaz byl zaměřen na zjištění obecného charakteru díla: **Ke kterému literární žánru byste román zařadili, nebo jak vy sami knihu chápete?** V odpovědích středoškolských studentů se objevilo *satirický* 26 respondentů; *humoristický román* 19; *román* 8; *historický román* 7; *psychologický* 6; *protiválečný román* 6; *humoristické povídky* 5; *komedialní román* 4; *humoreska* 3; *humorný* 3. Ostatní neodpověděli. U vysokoškoláků jsme se setkali s odpovědí *groteskní román* 12; *humorný román* 7; *humoristický román* 6; *satira* 4; *komedie* 3; *satirický román* 2; *protiválečný román* 2; *výsměch proti válce*; *válečná literatura* 1. Ostatní neodpověděli.

Na otázku **V kterém oddíle byla kniha zařazena ve Vaší čítance a kterou konkrétní ukázkou ze školy znáte?** také odpovědělo málo studentů, zejména vysokoškoláků: *literatura po 1. sv. válce* 5 respondentů; *20. stol.* 3; *meziválečná literatura* 2.

¹⁰ Samozřejmě si uvědomujeme relativitu daného zjištění: v mluvených korpusech náhodně nejsou zdrojové komunikáty, v nichž se o Švejkovi mluví.

¹¹ Viz např. [online] Dostupné z <<https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/hasek-slavi-vyroci-ve-svejkovi-zesmesnil-velke-ideje/r~00cdc9d28aa811eda3c0ac1f6b220ee8/>>.

Mezi odpověďmi středoškoláků převažovala *meziválečná česká literatura / próza* 10; *poválečná literatura* 5; *česká literatura 20. století* 3; *realismus* 2. Z odpovědí není zřejmé, jak máme chápat realismus či poválečnou literaturu. Je tristní, že ani jeden student si nevzpomněl na konkrétní čítankovou ukázkou z textu, který ve škole četli.

I další dotaz navazoval na školní prezentaci díla: **Jak chápete Švejka jako literární postavu** (které vlastnosti podle Vás má)? SŠ: *je chytrý, odvážný; vychytralý* 7; *je mazaný jako liška* 2; *má nadhled; dobrák, nešikovný; statečný, odvážný, čestný; lajdák; chytrý, vtipný; vypočítavý, zpomalený, ale milý a hodný; ignorantský, nad věcí; předstírá, že je hloupý; doslovně plní rozkazy; archetyp ulejšáka* (jednotlivé odpovědi). VŠ: *chytrý hlupák* 2; *vychytralý, lstivý hlupák; přitakává; je obézní vzhledově; jako osobu, která není vzdělaná a ostatní z ní mají legraci; vysmívá se jako Saturnin režimu* (jednotlivé odpovědi). Odpovědi bylo velmi málo, jejich obsah však dobře ilustruje chápání postavy.

Následující otázky byly ve vztahu k dílu konkrétnější. V odpovědích se jednoznačně projevilo, že odpovídají nečtenáři Švejka, některé odpovědi nedávají smysl, odpovídá minimum respondentů v obou skupinách. **Víte, kdy kniha poprvé vyšla a jak se jmenuje a čím se žije před válkou hlavní hrdina?** SŠ: 1921 7; 1923 4; 1925 3; 1920 2; 1998 2; *Josef Švejk* 3; *obchod se psy* 2; *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*; *byl tulákem, bohémistický způsob života*. VŠ: *prodává psy; Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 3; 1918; 1920 2; 1921; 1962; *jako hostinský; Jaroslav Hašek* 2. **Znáte i další postavy z knihy?** SŠ: *Müllerová* 10; *stará paní; nadporučík Lukáš* 7; *vojín Baloun* 6; *pes nějaký, pán v modré čepici; nějaký maršál; jsou tam generálové* 3; *Pepík Vyskoč* 2; *Palivec* 2; *služebná, veldkurát; opilý kněz; Katz* 2; *Švejk; strážmistr Flanderka, Dub*, vždy 1 respondent. VŠ: *Pustrpalk; paní Millerová / paní Müllerová / paní Müllerová, paní; poručík; hospodský; nějaký invalida; generál* – studenti odpovídali jednotlivě. O znalosti vycházející jen ze školní prezentace díla svědčí i fakt, že se v obou skupinách respondentů objevují názvy postav z jiných literárních děl (J. Drda – *Městečko na dlani; Mastičkář*). Zajímalo nás také **Které formy díla znáte? Které Vy sami jste poznali?** SŠ: *knihy* 32; *film* 28 (jen 2 studenti ze 60 odpověděli, že viděli celý film); *jen ukázky ve škole* 8; *loutkový film* 5; *audiokniha, divadlo. Viděl jsem, že dávají film v televizi...* VŠ: *film* 49; *knihy* 4; *audiokniha* 1; *e-kniha* 1. Ani jeden student nevedl přesný název filmu nebo audioknihy. Z osobních rozhovorů s vysokoškolskými studenty je zřejmé, že vědí, že nejnověji vznikla audiokniha namluvená O. Kaiserem¹², slyšeli o ní, ale neposlouchali ji.

Pro naši generaci byl Švejk jednoznačně zdrojem hlášek¹³ sloužících ke komentování jistých situací. Vzpomínáme, že naši starší kolegové běžně citovali z paměti ze Švejka rozsáhlé pasáže, pro naši generaci byly typické zejména tyto citáty: *At' si bylo, jak si bylo, přece jaksi bylo. Ještě nikdy nebylo, aby nějak nebylo. Bez inteligence může člověk obstát v nějakém obyčejném zaměstnání a v životě, ale při kuchyni je to znát. I když člověk po celý čas nic nedělá, je nutné si odpočinout. Nestřílejte,*

¹² Kompletní osudy dobrého vojáka Švejka. Praha: Radioservis, 2013-2016. [online] Dostupné z <<https://www.radioteka.cz/detail/croslovo-102297-jaroslav-hasek-osudy-dobreho-vojaka-svejka-za-svetove-valky-ii-na-fronte>>.

¹³ HASIL, J. Filmové hlásky jako součást české frazeologie a idiomaticy. ČJL, 72, 2021–2022, s. 78–84.

jsou tady lidé. Tak nám zabili Ferdinanda... Zajímalo nás proto, zda reflexe románu přináší studentům i znalost vybraných citátů. Na otázku **Znáte nějaký(é) citát(y) z díla?** odpovídali středoškolští studenti následovně: *Poslušně hlásím!* 13; *Tak nám zabili Ferdinanda...* 12; *Zabili nám Ferdinanda.../Zabili Františka...* 3; *Na Bělehrad!* 5; *Jsou to simulanti!*. Vysokoškolští studenti uvedli pouze tři citáty: *Poslušně hlásím...* 5; *Tak nám zabili Ferdinanda...* 2; *Jsou to simulanti!* Z počtu odpovídajících i z výběru citátů je v naší sondě patrný značný ústup znalosti švejkovských citátů u respondentů mladé generace.

Kulturní a přesahový aspekt díla byl akcentován v otázkách **Jak chápete Švejka jako jeden ze symbolů Česka?** SŠ: *Nepovažuji to za symbol češství* 10; *legendární literární postava, není to symbol* 3; *česká důmyslnost; reprezentovat s nadsázkou; známá literární postava, ikonická postava; symbol češství, komický duch naší země; vzdoroval válce, nenechal se zmanipulovat; pasivní odpor proti útlaču, Švejk za to, že v naší zemi žije spousta blbů, nemůže. Nikdy jsem nepochopila, proč je Švejk považován za symbol Česka.* VŠ: *je to infantilní; Švejk má být modelem Čecha; představuje typického Čecha, rozhodně jím není. Jelikož se jedná o jedno z nejpřekládanějších děl, tak je naším symbolem po celém světě. Reprezentace naší literatury.* Odpovědi jsou individuální, je jich minimum z celkového počtu a jednoznačně dokládají různorodost pohledů a názorů na Švejka jako symbol češství.

Stejně hledisko rozšířené o zařazení díla do literárního kontextu jsme uplatnili i v dotazech: **Domníváte se, že na tradici Švejka navazují jiná umělecká díla? Která konkrétně?** SŠ: *Jak jsem vyhrál válku...* 1, vysokoškoláci neodpověděli vůbec. Podobně: **Je podle Vás Švejk stále aktuální? Proč a čím konkrétně?** SŠ: *ano* 20; *zobrazuje absurditu a nesmyslnost války* 2; *nadčasovým humorem.* VŠ: *ukazuje směšnost války* 26; *poukazuje na lidskou hloupost* 17; *je důležité zůstat pozitivní* 4.

V další otázce jsme se ptali takto: **Znáte jiné skutečnosti označené či označované Švejkovým jménem?** SŠ: *restaurace* 1; *hospody* 4; *sochy* 3. VŠ: *restaurace* 8; *hospody s obrázky z knihy* 8; *názvy vlastností* 4. Zde odpovídalo největší množství studentů, ale celkově jsou odpovědi chudé. Svědčí však o tom, že Švejk žije pro respondenty především mimo román.

Závěrečná otázka první části dotazníku zněla **Jak chápete výraz švejkování?** SŠ: *dělat si legraci* 5; *číst Švejka* 3; *tahání za nos* 3; *dělat něco jen na oko, provokování; zlehčování situace, vychytralé řešení; dělat neplechu, obelhávání; dělat věci nejlehčím způsobem; fňgování; předstírat poslušnost; chová se flegmaticky; plnění úkolů až nesmyslně doslovně; ulejšvat se.* VŠ: *dělat ze sebe hloupého* 2; *vyvléknutí ze situace, okecávání, poslouchání na příkaz; předstírání hloupého, dělat nesmyslné práce, podlézání; vtipkování, dělat si z někoho legraci; používání stejných hlášek jako švejk; na oko se chovající hloupě, naivně; říkání chytrých věcí; vykládání nesmyslů a dělání zbytečných věcí (jednotlivé odpovědi).* V odpovědích se projevuje rozsah významu lexému, překvapivé pro nás bylo, jak malý počet studentů v jednotlivých skupinách odpověděl.

Druhá část dotazníku byla věnována zjištění, jak studenti rozumějí pro ně neznámým lexémům v textu románu. Vybrali jsme náhodně jednotlivá slova i frazémy

z prvních 100 stran románu¹⁴, z nichž jsou nejčastěji voleny čítankové texty, a ptali jsme se: **Jak rozumíte následujícím slovům? Napište jejich význam.** Otázka byla vždy uvedena citátem z Haškova románu včetně strany. Naším cílem bylo zjistit, jak velkou pozornost musí učitel věnovat čtenářské přípravě před četbou čítankové ukázky, soustředili jsme se na klíčová slova. Odpovědi uvádíme velmi stručně, jedná se o odpovědi jednotlivé, studenti odpovídali minimalisticky, v mnohých případech není možné odpovědi hodnotit.

1. Co je to opodeldok? „... a Švejk si mazal právě kolena opodeldokem“ (s. 6). SŠ: mastička 7; opodál 4; odpoledne 2; kafrová mast 2; mast na revma 1. VŠ: mastička 5; odpoledne 3; kdo stojí opodál, poslední. Odpovědi jsou vcelku neuspokojivé, studentům nepomohl ani kontext, ani to, že se mast stejného názvu stále prodává¹⁵. **2. Košatinka?** „Pak ho vodvezli v košatince, aby se vzpamatoval“ (s. 8). SŠ: koš 5; ošatka, něco košatého tvaru? 4; kára, kára pro opilce 3; kus starého oblečení; šaty, košile; kočičí maso. VŠ: robustní žena, mladá dívka; košatý strom; miska, ošatka/košík. Jednalo se o dvoukolový vozík s truhlicí upletenou z vrbového proutí, ve kterém na příkaz policie, dopravovali obecní zřízenci opilce nebo výtržníky.¹⁶ Z odpovědí vyplývá, že studenti významu slova nerozumějí, u středoškoláků je možné doložit jednu správnou odpověď, vysokoškolská studenti neuvedli ani jednu smysluplnou odpověď, význam jen odhadovali. **3. Infanterista?** „Když jsem byl na vojně, tak tam jeden infanterista zastřelil hejtmana“ (s. 8). SŠ: vychovatel, pěchota 4; pěšák 3; infantilní člověk 2; kdo dětinsky přemýšlí; voják, někdo dětinský; chůva; pracovník s dětmi. VŠ: externista; hloupý člověk; hudebník; někdo, kdo se chová jako dítě. U vysokoškolských studentů se projevuje vzdálenost od střední školy, ani jedna odpověď se nepřibližuje danému významu (SSČ: „infanterie, -e ž. (z něm. driv. it.) zast. voj. pěchota: artilerie a i. (Olb.)“, infanterista neuveden). **4. Profous?** „...Půjčil si kšandy od profouse ve vězení...“ (s. 9). SŠ: trpaslík 2, vousy, vousatý člověk, intelektuál, profesor; pro málo, profesionál, policista. VŠ: profesor 2, plnovous. Nemůžeme doložit ani jednu správnou odpověď, ale je zřejmé, že studenti znají slovo ze studentského slangu. (PSJČ: „profous, profós, -a m. vězeňský dozorce, dříve hlavně vojenský.“)

5. Obrlajtnant? „Náš oberlajtnanat Mkovec, ten nám vždycky říkal...“ (s. 14). SŠ: obušek, nadřízený 2; plukovník / generál 2; vojenské vyznamenání, hodnost v armádě 2; velitel, nadporučík 2; úředník; člověk s brýlemi. VŠ: vojenská hodnost; hodnost; člověk nosící brýle; brýlatý člověk. (PSJČ: nadporučík). Z odpovědí je patrný ústup znalosti němčiny, který je překvapivý právě v regionu západních Čech. **6. Marškumpačka?** „A teď bude každá kumpačka kolem mě defilírovat a opakovat hlasitě...“ (s. 86). SŠ: vojenská rota 4; zbraň, bič 2; mušketýr; markytánka; maširující žena; prostitutka; pochodová četa. VŠ: maršálek; kolo. (Pochodová rota). **7. Simulant mdlého rozumu?** „Zklamání lékaři mu dali dobrozdání, že je simulnat mdlého rozumu...“ (s. 47). SŠ: fotbalista, nesmyslně předstírá; špatný simulant, hraje hlupáka 2. VŠ: lhář; hlupák;

¹⁴ HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: ČS, 1983.

¹⁵ Jméno *opodeldok* pochází od *Paracelsa*, pravděpodobně jde o zkratku středověkých latinských názvů použitých aromatických rostlin. *Opodeldok* se objevuje i v českém filmu *Adéla ještě nevečeřela*.

¹⁶ [online] Dostupné z <https://svejkmuseum.cz/new/slovník/r_kosatinka.htm>.

hypochondr. 8. Notorický blb? „Byl jsem pány vojenskými lékaři úředně uznán za notorického blba“ (s. 47). SŠ: hlupák 6; nepřetržitý debil 3; velký blb 2; známý hlupák 2; hloupý člověk od přírody; alkoholik; blb, který je notorický. VŠ: blbec, hlupák v každém případě, opravdu blb, je hloupý odjakživa, pitomec. 9. Pěkná brynda? „...ten se může dostat do pěkný bryndy, toho teď bude hledat policie“ (s. 68). SŠ: velký problém 6; velký průšvih 6; potíž, šlamastika 3; špatná situace 2. VŠ: problém, průšvih 5; velký problém 3; chaos; nedobré jídlo. 10. Ukázal orlíčka? „Jeho soused od piva ukázal mu orlíčka a prohlásil, že ho zatýká“ (s. 18). SŠ: odznak tajné policie 3; projevil se 3; ukázat něco 2; co dobře umí 2; oči 2. VŠ: předvedl se, vytáhl se 2; ukázat odznak, ukázat nějaký odznak? (PSJČ: orlíček, -čka m. zdrob. k orel; zvl. menší vyobrazení orla jako výsostné znamení bývalé říše rakouské). 11. Stát habacht? „Zavolal nás všechny, postavil a tak jsme stáli habacht a ani nemrkli“ (s. 24). SŠ: stát v pozoru 6; stát hodně, sublimace, nehnat se?; stát málo, být drahý; takový stát neexistuje. VŠ: hrbit se; pozor, stát nehnutě; něco je drahé, být drahý. (SSJČ: „německý povel: Habt acht! Pozor! Vě voj. slangu: hapták, být v haptáku, stát v haptáku“). 12. Napařit někomu kasárníka? „Abyste věděli, že vás nebudu šetřit, dávám vám všem na 14 dní kasárníka“ (s. 24). SŠ: zatknout, zavřít do vězení 4; dát mu trest, potrestat, zpohlavkoval 2; uhodit. VŠ: někoho praštit, zavřít ho, dát trest.

Závěr

Tristní bylo pro nás zjištění, že **ani jeden z respondentů nečetl knihu**. Dokládá to zjištění, že Švejk představuje pro respondenty jistý mýtus, je jednou z knih maturitního kánonu, která se traduje. Z toho také vyplývají alespoň poněkud lepší výsledky středoškoláků, kteří si fakta o románu připomínají pamětně k maturitě. Obě skupiny studentů poznávají švejkovské téma a kulturní fenomén švejkovství jen zprostředkovaně, nikoli prostřednictvím vlastního čtenářského prožitku. V naší sondě jsme se proto setkali se záměnou autora a díla, do románu byly jednotlivě vkládány postavy z jiných literárních děl, projevovala se neznalost prostředí i postav, minimální znalost citátů. Potvrzuje se, že Haškova kniha už není pro respondenty zdrojem „hlášek“, nejsou schopni komparace s jinými literárními díly. Je zřejmé, že studenti neodhadnou a neodvodí význam mnohých slov užitých v románu ani z kontextu a že vycházejí především z formy lexémů. Zároveň se román neslučuje s jejich životní zkušeností.

Z hlediska jazyka je román pro učitele didakticky obtížný, tím je od chvíle, kdy se stal součástí školních čítanek. Je třeba věnovat promyšlenou pozornost čtenářské přípravě, jak z hlediska objasnění dobových či jinojazyčných slov a reálií, tak i z hlediska kontextového. Naše sonda dokládá změnu recepce i reflexe postavy *Švejka i celých Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války* u vybrané skupiny studentů a vzbuzuje další otázky: Jsou a budou švejkovský fenomén a tradice žít nadále?

Literatura a zdroje

BLAŽÍČEK, P. *Haškův Švejk*. Praha: ČS, 1991.

HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: ČS, 1983.

HODROVÁ, D. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.

JANKOVIČ, M. *Umělecká pravdivost Haškova Švejka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960.
Kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*. Praha: Academia, 2010.
Příruční slovník jazyka českého (PSJČ) [online] Dostupné z <<https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>>
RICHTEROVÁ, S. *Slova a ticho*. Praha/Mnichov: ČS, 1991.
RICHTEROVÁ, S. *Ticho a smích: studie z české literatury*. Praha: Mladá fronta, 1997.
Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) [online] Dostupné z <<https://ssjc.ujc.cas.cz/>>
VÖRÖS, I. *Ironická věda*. Praha: UK, 2017.

Z nové umělecké literatury

K udílení literárních cen v současném anglofonním světě

Hana Ulmanová, FF UK v Praze

hana.ulmanova@ff.cuni.cz

Klíčová slova: Nobelova cena, Pulitzerova cena, Bookerova cena, Ženská cena za prózu, kritéria, dopad

Key words: Nobel Prize, Pulitzer Prize, Booker Prize, Women's Prize for Fiction, criteria, impact

The merit of literary awards in the contemporary anglophone world

This article focuses on the main literary prizes awarded in the anglophone world today. It considers the criteria applied during the selection and evaluates the impact on the market and consequently the reader; also includes a few useful tips for teaching.

Udílení významných literárních cen je v anglofonním – a také českém – kulturním kontextu poměrně medializovaná záležitost. Dopadem na běžné čtenáře patrně nemůže soupeřit s doporučeními knižních influencerů, hvězdičkami na Amazonu nebo úspěšnými filmovými zpracováními slovesných děl, jistou pozornost však přitáhnout dokáže. To dokládá např. román *Hodiny* amerického prozaika Michaela Cunninghama, který za něj sice roku 1999 získal Pulitzerovu cenu, ovšem širokou popularitu mu přinesl až kongeniální převod na stříbrné plátno a Nicole Kidmanová, Meryl Streepová a Julianne Mooreová, tj. tři hollywoodské hvězdy v hlavních rolích; jejich tváře se ostatně rovněž u nás objevily na obálce druhého „odeonského“ vydání. Pokud odhlédneme od občasných skandálů a historických omylů, které každé takové udílení nevyhnutelně provázejí a jimž se denní zpravodajství věnuje především, lze jej plodně využít při výuce českého jazyka a literatury zejména na vyšším stupni gymnázií, a to jak v podobě vlastní četby, tak v úsilí o kritické úvahy studentů nad povahou literárního provozu.

Úvodem je dobré si uvědomit, že literární ceny jsou udíleny na základě doporučení či přímo rozhodnutí odborné poroty složené z jedinců, kteří se literatuře dlouhodobě a úspěšně věnují, a měli by tudíž být považováni za arbitry vkusu (což v menší míře platí kupř. i pro personální obsazení porot Ženské ceny za prózu, kde figurují též